Isabela Vasiliu-Scraba

„Intrarea în ordine" din nuvela *Incognito la Buchenwald* de Mircea Eliade

Ilie Boștan — *La portiță*, 32x21x18 cm., bronz, 2003

Motto: „Dacă existențialismul și-a dobândit un loc atât de important în filosofie, se datorește în parte autenticității și intensității cu care Kierkegaard și-a trăit viața și și-a întemeiat filosofia pe această trăire"
(Mircea Eliade, *Biblioteca unui existențialist*, 1945).

Anton Dumitriu remarcase că Noica a scris liber, de ca și când n-ar fi aflat de îngrădirile libertății de gândire și de exprimare caracteristice totalitarismului comunist. Spre a proba justetea observației sale e suficiet un unic exemplu:

Presimțind viitoarea tăcere (1) pe care o vor impune la moartea sa Vexlerii, cenzori la fel de intoleranți în 1986 – cu Mircea Eliade și cu Luceafărul poeziei românești – ca și în 2025 când și-au văzut votată legea, iată ce a scris – după decesul lui Eliade –, filosoful C-tin Noica, urmându-i suspect de repede, în spitalul în care a ajuns cu o simplă fractură de femur (2):

„La moartea lui Eminescu, trei primi miniștri au însoțit convoiul funerar până la locul de veci. La moartea, - petrecută peste țări și ape-, a celui mai mare om de cultură român din veacul XX nu l-a putut însoți decât tăcerea în sânul obștei sale. Firește, este mai greu de închipuit că ar mai putea cineva răscoli sufletele românești ca Eminescu. Dar, prin creația sa pe alte planuri decât cel poetic, i-a reușit lui Mircea Eliade în același timp să răscolească sufletele, cât și să le ajute a intra în ordine, desprinzându-se de țara lui -cu țara lui cu tot- și impunându-se ca nici un alt cărturar român, în cultura universală" (Noica, *La moartea lui Mircea Eliade*, în vol.: C-tin. Noica, *Istoricitate și eternitate*, p.242).

„Intrarea în ordine" era înțeleasă de trăiristul Noica -întâi de toate- ca realizare spirituală a insului care devine „arhetip" (3), asemenea lui Mircea Eliade și a genialului poet Mihai Eminescu. Apoi, pe linia unei idei a inițiatorului *Școlii trăiriste*, ca ancorare în sacralitatea iubirii creștine (4) devenită formă de cunoaștere - „un dar pe care cred că nu-l pot avea decât sfinții" (M.Eliade, la Radio Europa Liberă, 1969), sau sub oricare alte forme de împlinire a vieții spirituale.

Primul nume dat nuvelei *La umbra unui crin* a fost „Exilul", în sensul platonic (5) al pierderii și regăsirii „patriei interioare" (vezi Isabela Vasiliu-Scraba, *Comentarea nuvelei „La umbra unui crin" de Mircea Eliade*).

Incognito la Buchenwald, cea de-a patra povestire din Ciclul Mântulesei, format din cinci capodopere literare, începe cu problema dobândirii libertății interioare ca „intrare în ordine" în circumstanțele vitrege ale unei situații limită, cum este, de pildă, cazul detinuților politici care știu că urmează a fi uciși după gratii (6).

Ciclul Mântulesei, început cu romanul *Pe strada Mântuleasa*, ia sfârșit în 1979, după scrierea romanului „*19 trandafiri*", unde reapare figura regizorului Ieronim Thanase (7), cunoscut din *Uniforme de general* și din *Incognito la Buchenwald* , din cea de-a treia și a patra povestire a ciclului.

De menționat ar fi încrâncenata ocolire a succesiunii prin care Mircea Eliade a imaginat Ciclul Mântulesei. Adoratorii „pacifismului" comunist, - dresați să ignore milioanele de oameni nevinovați ajunși după gratii, precum învățătorul Fărămă –, preferă să „uite" de existența acestui ciclu despre care prestigiosul savat a scris prin caietele sale. Într-o teză de doctorat susținută în 2003 citim că *Incognito la Buchenwald* (1974) ar fi, pasă-mi-te, a doua parte atât a *Uniformelor de general* (1971) cât și a romanului *Pe strada Mântuleasa* (Luchian Strochi, Op. Cit., p.201). Altă găselniță a fost cea prin care Eugen Simion a grupat ultimele trei componente ale Ciclului Mântulesei la capitolul Lecția spectacolului, „omițând" cu tot dinadinsul povestirea *Într-o cazarmă* scrisă în 1963 care, în felul ei particular, venise și ea cu ideea de lume paralelă, construită prin arta spectacolului teatral.

Completat în 1971 prin *Uniforme de general* și în 1974 prin *Incognito la Buchenwald*, Ciclului Mântulesei nu poate fi însă redus la ideea teatru ca de lume paralelă, posibil a exista chiar și în „Statul concentrațional comunist" (M.E.) unde „creativitatea și libertatea", ambele esențiale condiții umane, sunt mai greu de actualizat. Si aceasta nu doar pentru că ideea de spectacol a fost în 1971 și în 1974 diferit abordată, în comparație cu felul în care fusese ea prima oară prezentată în scurta povestire *Într-o cazarmă*.

Scrisă înainte de grațierea cadavrelor vii supraviețuitoare exterminării de după gratii de temnițe comuniste (8), nuvela *Într-o cazarmă* atacase frontal tema reprimării libertății de exprimare într-un „Stat-închisoare" care-și ascunde crimele. Din pricina rigorii cenzurii instituind auto-cenzurarea scriitorilor, ideea de lume paralelă ia în povestirea din 1963 o formă de-a dreptul caricaturală (9).

In contextul „Statului-închisoare" (M.E.), păstrat neschimbat pentru întregul ciclu al „Mântulesei", cuvânt ce trimite la ideea de „mântuire", celor convinși de repetatele citări din „lecția spectacolului" neînțeleasă de Eugen Simion, nu le rămâne decât să mediteze asupra surprinzătorului final al povestirii *Incognito la Buchenwald* , descriind dărâmarea vilei generalului Iancu Calomfir, șubrezită de bombardamentele din 6 aprilie 1944.

Casa familiilor Antim-Calomfir-Thanase fusese la începutul anilor treizeci aleasă de Marina să fie „templu" adăpostind o bucată de vreme portretul Oanei. La momentul dărâmării acestui „Templu al Zeiței", pictorița pare că-și regăsește soțul, de care nu mai știa nimic din 1932, de când Petru Darvari dispăruse cu avionul.

Din declarațiile de anchetare securistă care compun poveștile lui Fărămă în romanul *Pe Strada Mântuleasa*, aflăm că Marina –rămasă pentru învățătorul Fărămă un mister –are o vârstă care „variază într-un chip aproape spectacular" (M.E., *Pe Strada Mântuleasa*, p. 283).

Pasionată de teatru ca și străbuna ei Arghira, Marina (sau Zamfira) ar fi avut o tehnică specială „de a-și schimba înfățișarea după voie" (M.E.). Cu asemenea metodă, povestește deținutul politic Fărămă - ea a intenționat să-l învețe pe îndrăgostitul Darvari să nu se mai lase vrăjit de aparențe.

Prin 1925 întâi tânără, apoi - după ce i-a arătat lui Darvari certificatul de naștere-, preschimbată în femeie de 60 de ani, pictorița i-a spus că pentru bărbați „spiritul pâlpâie exclusiv în preajma formelor tinere" (p.291). Speriat de „vrăjitoria și farmecele Marinei" (M.E.), tânărului îndrăgostit i-a venit inima la loc de îndată ce a revăzut-o tânără. Prin intermediul artei sale, frumoasa Zamfira ar fi vrut să-i învețe pe oameni -„deveniți aproape orbi" (M.E.) - „cum să vadă" din nou (p.274).

În august 1930, lui Petre Darvari îi păruse de vreo douăzeci de ani când, înainte de nunta lor, au petrecut prima noapte împreună. Numai că, spre dimineață, Darvari a revăzut-o chiar mai bătrână decât o văzuse în 1925. Ar fi vrut să plece fără a o trezi, dar a auzit-o pe Marina spunându-i că îi cunoaște gândul. Se pare că tânărul n-a mai zăbovit să asculte până la sfârșit, când „vrăjitoarea" Marina (sau „preoteasa" Templului Zeiței) i-a spus că în urcușul avionului se va întâlni cu săgeata lui Lixandru.

Al doilea volum de *Istoria credințelor și ideilor religioase* (Paris, 1978) lămurește cititorul asupra unui scenariu mitico-ritual de căsătorie cu Zeița-Terra pentru accesul la suveranitate: „Uneori zeița apare ca o bătrână hidoasă care cere să-și împartă așternutul cu tânărul erou. Dar, de îndată ce tânărul

→

Ilie Bostan *Madame*, 29x18x26 cm., bronz, 1995

se întinde alături de ea, bătrâna se preschimbă într-o fată de o neasemuită frumusețe /.../. Tema era cunoscută în India încă din epoca *Brahmanelor*" (M. Eliade, Op. Cit., București, 1991, p. 139).

Pentru Mircea Eliade, istoria religiilor relevă începuturile gândirii, respectiv „istoria spiritului uman". În societățile tradiționale, mitologiile – spusese savantul pe 11 oct. 1970 - ar avea funcția de fundamentare a sensului existenței, „din punct de vedere religios, etic, social, politic și mai ales al artelor" (M.E.).

Cu vârstă variabilă apare Marina și în *Incognito la Buchenwald*. Ca doamna Zamfira Darvari venită - după cum fusese înțelegerea - să schimbe portretul „zeiței" din casa familiilor Antim-Calomfir-Thanase, pictorița arăta „așa cum fără îndoială fusese ea cu 15-20 de ani mai înainte" (p. 469). Întrebat după vreo zece ani dacă este „tot atât de tânără și de frumoasă" ca atunci când le adusese alte tablouri în locul „zeiței", Antim a răspuns că este de nerecunoscut, fiindcă „a îmbătrânit îngrozitor" (p.475).

Debutul poveștilor smulse de Securitatea Anei Pauker de la arestatul învățător adusese în prim plan figura lui Darvari care, de mic, ar fi fost „în miezul lucrurilor" (M.E.). După declarațiile bătrânului deținut politic, Pătru Darvari fusese prieten cu Aldea (p. 223), băiatul care, înotând sub apa pivniței, a descoperit în 1915 „peștera de diamant" (10).

Darvari s-a îndrăgostit prin 1919 de „frumoasa Zamfira" (sau Marina), pictorița care la cârciuma lui Tunsu a descoperit-o pe Oana, cea care i-a pozat pentru tabloul „zeiței".

În opinia fostului director de la Școala Mântuleasa, elevul Darvari ar fi avut un spirit foarte inventiv (p. 219). Atât de inventiv încât, la terminarea școlii militare, s-a făcut aviator, deși la nunta Oanei, în 1920, frumoasa Zamfira prevăzuse că nu se va întoarce dintr-un zbor cu avionul. Lucru întâmplat aievea. Nu s-a mai întors, cum n-a revenit nici săgeata trasă de elevul Lixandru, cel iubitor de poezie.

Fărămă îi urmărise traiectoria destinului până la dispariția în 1930. La doi ani după dispariția lui Darvari, cu avionul, între Odesa și Insula Șerpilor (p. 227), a dispărut și Lixandru, ca metamorfozat în altcineva, într-un ins cu alt nume și cu o altă înfățișare, întâi plecat și apoi revenit în România. Noua identitate l-ar ascunde pe Lixandru atât de bine încât ar fi „devenit absolut irecognoscibil" (p. 294).

Mai încolo o să vedem în ce fel și sub ce înfățișare pare a-și face reapariția soțul pictoriței Marina.

Deformați de boala „scenaritei" (11), ultima întrebare pusă de anchetatorii comuniști deținutului Fărămă - interogat de foarte sus (prin Ana Vogel), a fost următoarea: „Cine este Lixandru, acum și aici, în acest oraș, poate chiar în această clădire [a Securității] ?"

Anchetatorii nu s-au îndoit că vor obține de la Fărămă, fostul director de școală, „adevărul" (cu ghilimelele de rigoare) dorit de ei, eventual prin injectarea cu scopolamină, cu drogul adevărului (12), pe care i-l mai administraseră bătrânului deținut politic:

„Se trezi așazat pe scaun /.../ Am fost foarte obosit. Nu prea știu cum am ajuns aici. Avusesem cinstea să fiu interogat de tovarășa ministru Ana Vogel" (13).

De la Lixandru, prieten din școala primară cu Darvari, Fărămă aflase că Petre Darvari făcuse Școala Militară de la Târgul Mureș, timp în care învățase de la Lixandru ceva ebraică, până s-au împrietenit cu Oana.

Cei doi ar fi dorit să afle, din citirea în original a Vechiului Testament, o posibilitate să dea de urma lui Iozi, fiul rabinului, dispărut în 1915 sub apele pivniței (p.242):

„Dacă aș ști unde a dispărut săgeata [trasă de el, în 1916], și unde se află Iozi, aș ști tot"-spusese Lixandru.

Mult îmbătrânit și cu sănătatea ruinată de frigul, torturile și drogurile care au însoțit achetarea, într-o perfectă ambiguitate, fie ieșit din temnița politică, fie visând între pereții celulei întâmplări din ultima lui zi de libertate, învățătorului Fărămă îi pare c-ar fi fost acostat - pe banca unde ațipise - de securiști care se dau drept foști elevi de-ai săi. Poate chiar împrumutând identitatea celor doi prieteni dispăruți: a lui Lixandru îndrăgostit cândva de poezie și a lui Darvari, cel care o așteptase zece ani pe fermecătoarea Marina, sau Zamfira, cum îi plăcea să i se spună, după numele acelei Zamfira care, pe la 1700, i-a redat vederea frumoasei Arghira.

Prin situația-limită imaginată odată cu spectacolul din *Incognito la Buchenwald* , a patra componentă a Ciclului Mântulesei începe acolo unde s-a încheiat prima scriere din Ciclu, anume romanul *Pe Strada Mântuleasa*.

Drept cadru de desfășurare, atât al repetițiilor de spectacol, cât și al intercalării episodului -anterior în timp- legat de achiziția portretului „zeiței", *Incognito la Buchenwald* păstrează aproape neschimbată descrierea casei generălesei din povestirea *Uniforme de general* (14) care i-a precedat, ca cea de-a treia povestire a Ciclului Mântulesei.

La sfârșitul uneia dintre perioadele când fusese –fără motiv- metamorfozat în deținut politic, isihastul Părinte Arsenie Boca a dezvăluit călugărilor dintr-o mânăstire ortodoxă (15) că temnițele politice comuniste s-au transformat în „locuri de mântuire" prin noul martiraj al creștinilor (16).

Sfârșitul, atât prin imaginea Ierusalimului ceresc, cât și prin experiența luminii pure, descrisă în nuvela *Incognito la Buchenwald* ca o cufundare a lui Ieronim, ca o „pierdere într-o albă, suprafirească incandescență" (p. 484), ar trimite către transgresarea acestei lumi, prin funcția spirituală a morții care „transformă omul în suflet, duh, corp eteric sau altă formă de spirit" (17). În opinia „celui mai mare istoric al religiilor din secolul XX", simbolismul morții îngăduie fie o extincție, fie o regenerare, un început de nouă viață (M.E).

Legat de această transformare a omului în duh, ar fi de amintit imensul succes pe care l-a avut faimosul Profesor Mircea Eliade în noiembrie 1973, la congresul anual organizat de American Academy of Religions unde a conferențiat despre *Mitologiile morții*.

Atunci spusese că „revărsarea de lumină" poate fi o întâlnire cu moartea, ca început al unui nou mod de existență. Vorbind și de anticiparea rituală și extatică a morții, enumărase câteva călătorii în regiuni fabuloase. Chiar Paradisul, descris prin imaginea Ierusalimului Ceresc, ar fi unul din locurile închipuite prin atare geografii mitice.

Dacă citim însă mai cu atenție ultimele rânduri ale povestirii *Incognito la Buchenwald*, putem sesiza că viziunea mistică a lui Ieronim se „întâlnește" (ca să spunem așa) cu trăirea extatică a Marinei care, într-un moment de intensă fericire, l-a sărutat pe ambii obraji. Atunci lui Ieronim i-a părut că „întâlnește pentru întâia oară această femeie tânără, neînchipuit de frumoasă, așa cum nu întâlnise niciodată în viață, cum nu întâlnise nici în vis" (p.484).

Odată cu sibilinicele cuvinte ale doamnei Zamfira Darvari (sau Marina), - care-i spune lui Ieronim că știa demult că într-o zi „îl va regăsi" -, nuvela *Incognito la Buchenwald* se încheie pe ideea sacralității iubirii, în jurul căreia se desfășuraseră întâmplările din ce-a de-a doua nuvelă a Ciclului Mântulesei, intitulată *În curte la Dionis* (18).

De altfel, perechea formată de poetul Adrian „într-una din perioadele lui de luciditate" (M.E.) și cântăreața Leana apare menționată în treacăt de actorul Eleazar care joacă în spectacolul regizat de Ieronim în casa aflată în curs de dărâmare.

Intitulat *Spirit, lumină și sămânță*, ultimul capitol al volumului *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale*, încheiat în 1975, adaugă la „universalii", precum Lumina pură în care Spiritul este echivalat cu Lumina, acel *theo-logumenon* care echivalează creativitatea divină (spiritualitatea) cu irizarea seminală.

După Mircea Eliade, personajele sale trăiesc în istorie „fără a se lăsa anulate sau abolite, sau digerate de timpul istoric. Ele caută să se reîntoarcă continuu la un fel de izvor de unde existența cred că-și scoate o serie de sensuri care nu se găsesc în imediatul istoric" (M.E.).

Comentând la o emisiune de la Radio Europa Liberă volumul omagial din 1969, *Miths and Symbols. Studies in honour of Mircea Eliade*, criticul literar Virgil Ierunca spunea că, din interbelic încoace, felul în care s-au împletit în literatura lui Mircea Eliade timpul și istoria cu problema iubirii și problema morții a dat naștere în cultura română la romanul al unei cunoașteri de valoare universală. Tot la Radio Europa Liberă, savantul M. Eliade și-a amintit pe 25 noiembrie 1972 articolele despre Kierkegaard publicate în „Cuvântul" din 1927, anticipând oarecum existențialismul din Occident atât prin tema existenței, a trăirii, cât și prin literatura unor romancieri și eseiști români.

Interpretând nuvela eliadescă *Un om mare* (Cascais, 1945), o văzusem ca posibilă nouă interpretare a *Luceafărului* eminescian. Lucru este mai mult decât probabil, dacă luăm în considerație amplul eseu despre Kierkegaard scris tot în Portugalia, în același an cu povestea inginerului Cucoaneș. Mircea Eliade termină *Biblioteca unui existențialist* într-o notă ironică vizând „efemerele notorietăți" din vremea lui Kierkegaard care nu avuseseră norocul să vină în atingere (nici ca prieteni, nici ca dușmani) cu viața genialului scriitor, „săracă în evenimente /.../ dar de o amețitoare bogăție de clipe" (M.Eliade). Ca și în lamentările corului (de tip antic) din spectacolele experimentale ale regizorului Ieronim Thanase, scriitorii mediocrii - din lada de gunoi a istoriei- sunt imaginați de ataşatul cultural de la Legația României ca văitându-se de nedreptatea suferită de ei, care avuseseră oarecare abilități speculative, mai demne de înfruntat trecerea vremii decât banala postură de fostă logodnică a genialului danez care a făcut-o nemuritoare pe Regina Olsen.

Note

1. Isabela Vasiliu-Scraba, *Himera Școlii de la Păltiniș ironizată de Noica*, https://isabelavs2.wordpress.com/constantin-noica/himera1scoalapaltinis9/, precum și *Himericul disciopolat de la Păltiniș, prilej de fină ironie din partea lui Noica*, https://isabelavs2.wordpress.com/constantin-noica/isabelavs-himera2scoalapaltinis10/
2. Isabela Vasiliu-Scraba, *Marginalizatul filosof C-tin Noica*, în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 282 din 2014.
3. vezi Isabela Vasiliu-Scraba, *Suspecta moarte a lui Noica*, https://isabelavs2.wordpress.com/articole/noicasfarsit4/
4. vezi Isabela Vasiliu-Scraba, *Noica despre arhetul istoric întrupat de Mircea Eliade*, pe hârtie în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 253 din 2013, pp. 4-6, sau, https://isabelavs2.wordpress.com/articole/8noica-tabor/
5. vezi vol.: Isabela Vasiliu-Scraba, *Metafizica lui Nae Ionescu în unica și în dubla ei înfățișare*, Slobozia, Star Tip, 2000; în plus s-ar mai putea citi vreo 15 eseuri on-line despre Nae Ionescu (https://isabelavs2.wordpress.com/nae-ionescu/).
6. vezi vol.: Isabela Vasiliu-Scraba, *Mistica platonica a participării la divina lume a Ideilor platonice* (Slobozia, Star Tip, 1999), precum și cca. 15 eseuri on-line despre Sfântul Arsenie Boca (https://isabelavs2.wordpress.com/parintele-arsenie-boca/).
7. Mircea Vulcănescu, „Despre sinucidere", citat în eseul: Isabela Vasiliu-Scraba, *Harismele Duhului Sfânt și „Fotografia veche de 14 ani"* de Mircea Eliade, https://isabelavs2.wordpress.com/mircea-eliade/isabela-vasiliu-scraba-fotografie-mircea-eliade/
8. Isabela Vasiliu-Scraba, *Despre romanul „19 trandafiri", de Mircea Eliade*, în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 532 din 2024.
9. Isabela Vasiliu-Scraba, *Efectul Rashomon, sau adevărul despre martiriul filosofului Mircea Vulcănescu*, în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 488 din 2023; vezi și prezentarea făcută de Richard Priece (în engl) acestui text, https://www.youtube.com/watch?v=2Pp2HIE9NoU
10. Isabela Vasiliu-Scraba, *Ruinarea limbajului în povestirea „Într-o cazarmă" de Mircea Eliade*, în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 509 din 2023, https://www.youtube.com/watch?v=JtzRFeNlAXQ .
11. Isabela Vasiliu-Scraba, *Jocul de-a tărâmul de dincolo (partea II-a despre PE STRADA MÂNTULEASA)*, https://isabelavs2.wordpress.com/mircea-eliade/2strada-mantuleasa-eliade-isabela-vasiliu-scraba/
12. Isabela Vasiliu-Scraba, Pelerina, în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 504 din 2023.
13. Isabela Vasiliu-Scraba, Dayan, în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 535 din 2024.
14. Isabela Vasiliu-Scraba, *Despre lipsa de individualizare a călăilor din PE STRADA MÂNTULEASA*, partea I-a, https://www.youtube.com/watch?v=WCyM39bIJsg
15. Isabela Vasiliu-Scraba, *Statul-închisoare și artistul adevărat*, sau, Despre *Uniforme de general*, în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 255 din 2013, https://www.youtube.com/watch?v=BBv0XqGDjsg .
16. Isabela Vasiliu-*Scraba, Părintele Arsenie Boca (/Anisie) și Mircea Vulcănescu (/ Petre Biriș), personaje în NOAPTEA DE SÂNZIENE de M. Eliade*, https://www.youtube.com/watch?v=DcYS722hldI
17. Isabela Vasiliu-Scraba, *Martirii închisorilor în viziunea lui Mircea Eliade și a Părintelui Arsenie Boca*", în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 255 din 2013, https://www.youtube.com/watch?v=4P994tk5vJc .
18. vezi Mircea Eliade, *Mitologiile morții*, în vol.: M. Eliade, *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale*, University of Chicago, 1976, p. 56.
19. Isabela Vasiliu-Scraba, Despre *În curte la Dionis* , în rev. „Tribuna", Cluj-Napoca, nr. 549 și nr. 550 din 2025, partea I-a, *Cavalerul Orlando...*, https://www.youtube.com/watch?v=WkcmkK5_j18, și p.II-a, *Poetul Adrian...*, https://www.youtube.com/watch?v=lz1oVm5mlaU

■